

ЉИЉАНА Д. БАЈИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

СТВАРАЛАЧКО НАСЛЕЂЕ ПРОФЕСОРА МИЛИЈЕ НИКОЛИЋА У МЕТОДИЦИ И НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ

У раду се даје кратак осврт на научну традицију и наслеђе школе и образовања у модерној култури Срба, који су водили ка заснивању савремене науке о настави српског језика и књижевности у 20. веку. Издваја се неколико фаза у развоју академске методике, у чијем контексту се анализира наслеђе професора Милије Николића у области теорије и праксе методике стваралачке наставе књижевности.

Кључне речи: Милија Николић, методика, методологија, настава, књижевност, стваралаштво.

Модерна култура Срба, са којом је ојачала свест о улози школе и образовања, почивала је на два темеља, Доситеју и Вуку. Доситејево педагошко деловање, усмерено ка пропагирању секуларизоване школе и ширењу хоризонта просвећивања, изражавало је просветитељски и рационалистички дух времена „које је разум, образовање и просвећивање довело у средиште свог вредносног система” (Бајић 2011: 28). Са друге стране, Вуков реформаторски пројекат о национализацији школе, која се тиче „српског бића и имена”, и у којој се почиње српска граматика учити (Иванић 2011: 275), био је праћен његовим напором на развијању букварске методике и почетне наставе читања, а оснажен је кроз делатност млађих научника, посебно Ђуре Даничића, и песника, учених друштава, академија и високих школа. Иако су Доситеј и Вук имали „принципијелно различиту позицију према (српској) школи” (Иванић 2011: 273), у културној историји Срба они су означили путеве и праксу нашег школства у коме су „конфронтација и интеграција културних образаца” били део историјских процеса познатих и код других народа (Иванић 2011: 279). У тим процесима током друге половине 19. века било је и других значајних послова који су утицали на развој школства.

* ica.bajic@gmail.com

У првом реду то су званични планови и програми за школе, зачеци педагошке и методичке литературе у школским документима и упутствима за рад ученика и наставника (Милован Спасић, *Педагогично-методично настављеније*, 1855, 1859. и Ђорђе Натошевић, *Упућство за предавање букварске науке*, 1858, *Крајко упућство за србске народне учишћеље*, 1861), почеци модерне педагогије и дидактике (Војислав Бакић, *Наука о васпитању*, 1878. и *Педагошка искуства*, 1909), рад на унапређивању средњошколских уџбеника матерњег језика (Стојан Новаковић, *Српска синтакса* у пет издања, *Српска граматика*).

Са научном традицијом и педагошким наслеђем о образовању и васпитању као историјском тековином модерне српске културе повезана је и данашња методика наставе српског језика и књижевности. У 20. веку она је утемељена као интердисциплинарна, теоријска и практична научна дисциплина која има своју методологију, самосталну предметност и посебну функцију. У заснивању методике учествовало је неколико генерација теоретичара и историчара књижевности, књижевних методолога, лингвиста и методичара, међу којима на почетку стоје велика имена наше науке Богдан Поповић и Александар Белић. У методичкој литератури Богдан Поповић сматра се „родоначелником данашње методике наставе књижевности“, док се за Александра Белића каже да је он „ударио темељ функционалним приступима у савременој настави језика“ (Илић 1998: 30).

Бавећи се питањима књижевности, естетике и књижевне теорије, Богдан Поповић је први научно утемељио и образложио захтеве наше данашње методике наставе књижевности. Према мишљењу Ива Тартаље, методички ставови Богдана Поповића лишени су потребне систематичности, али су уоквирени чврстим методолошким опредељењем и почивају на истим теоријским претпоставкама. Он је желео да наставу књижевности ослободи наслеђеног формалистичког, предавачког и репродуктивног начина рада и да је изведе на пут васпитања укуса (Тартаља 2002: 299). У своме огледу *О васпитању укуса* истакао је систематско упућивање ученика на самостално уочавање вредности текста: до вредности текста ученик долази путем којим га води наставник, али тај пут у целини мора прећи „на својим ногама“.

У складу са естетском предметношћу наставе књижевности Богдан Поповић на прво место поставља естетске циљеве и способности за самостално примање, доживљавање и тумачење књижевних дела. Још пре више од сто година он је открио и објаснио да основне посебности наставе књижевности потичу од чињенице да је у питању упознавање ученика са одговарајућом уметношћу. У складу са тим, Богдан Поповић истиче да се књижевност у школи *не предаје* и *не учи*; она се *чита* и *усваја*, у њој

се ужива, о њој се *расправља*. Књижевност шири духовне видике, развија стваралачке и истраживачке способности, критичко мишљење и уметнички укус, појачава и култивише литерарни, језички и животни сензибилитет (Николић 1996: 232).

Каснија истраживања у предметним наукама о књижевности и језику водила су ка ширем научном бављењу питањима наставе и њеном непосреднијем научном изучавању. Она су, посебно од педесетих година 20. века, имала значајан утицај на развој теорије и праксе наставе књижевности и језика. У радовима нове генерације аутора, Илије Мамузића, Миливоја Павловића, Драгутина Живковића, Радмила Димитријевића и других, може се пратити како у фокус долазе нека од фундаменталних питања методике, посебно њена предметност, области рада и функционално повезивање и прожимање језика, књижевности, говорне културе и писмености. У том смислу, као вредно наслеђе у научном утемељењу методике, издвајају се радови Илије Мамузића (*Оптеги из српскохрватске наставе у средњим школама*, 1939, *Прилози савременој настави мајерњеј језика*, 1959, *Траженим путем*, 1965, *Настава усменој и писменој изражавања у основној школи*, 1967) и Радмила Димитријевића (*Проблеми наставе књижевности и мајерњеј језика* у три књиге, 1972, 1977, 1978, *Основи теорије писмености*, 1962, *Теорија књижевности са примерима*, 1964). Ови аутори обележили су прву, академску фазу у развоју методике као самосталне науке о настави књижевности и матерњег/српског језика.

Према тумачењу Илије Мамузића методика је сложена научна и примењена дисциплина. Њена сложеност изводи се из предметности и садржаја методике, из њених законитости, принципа и циљева. Методика није и не може бити нормативна наука јер теоријска знања здружује са позитивним искуством „стваралачке стварности учионице”. Из оваког схватања происходи стална потреба за јединством теорије и праксе методике:

Можда нема теоретичара који је у тежем положају од методичара наставе појединих школских предмета. Онај широко развијени, живи и тако топли људски рад у разреду треба сада, приликом писања методике, свести у кратке, крте и апстрактне формуле о томе како треба или како се нешто може обрађивати! Због тога писати методiku у сваком случају значи правити многе и разне компромисе, исто толико непријатне колико и неопходне: на сразмерно малом броју страна треба обухватити стваралачку стварност учионице... (Мамузић 1959: 184).

Методичко деловање Радмила Димитријевића кретало се у правцу проучавања и систематизовања методике у неколико прегледних подручја, од предметно-научних и дидактичких до наставе о књижевном

делу и језику. Методика Радмила Димитријевића извршила је јак утицај посебно на организацију и извођење наставе књижевности. Бавећи се школском анализом књижевног дела, он је, према мишљењу Павла Илића, подстакао развој интерпретативно-аналитичке и проблемске наставе књижевности. Као универзитетски професор методике, радио је и на школовању научног подмлатка на наставно-методичком смеру Филолошког факултета у Београду. Из таквог, заокруженог и целовитог академског образовања, посебно усмераваног на методiku као научну и наставну дисциплину, издваја се и касније осамостаљује делатност професора Милије Николића.

Милија Николић је најзначајнији представник и утемељивач синтезе научног знања о методици наставе књижевности и српског језика и наставној пракси, која та знања потврђује као прихваћене вредности. За собом је оставио школу методичких следбеника, научника и практичара. У оквиру ње образовали су се академски методичари који су радили или сада раде и стичу углед на универзитетима у Србији и изван ње, у словенском свету. За деловање и утицај професора Николића везује се крупан, до данас најзначајнији период универзитетског образовања наставника у коме су се генерације младих, усвајајући етику струке, оспособиле за научну и наставну делатност (Бајић 2013: 173). Као заслужник у науци и академској настави и пракси, он је поставио и дугорочно одредио правце савремене методике као научне и наставне дисциплине. Од седамдесетих година 20. века његово деловање означило је ново поглавље у развоју науке о настави књижевности као академске дисциплине.

У области наука о језику и књижевности, србистике и методике Милија Николић засновао је и током низа година богатио наставну методологију на којој се развијала стваралачка настава (Бајић 2013: 173). Њеном изучавању посвећени су универзитетски уџбеници и методичке монографије и студије: *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*/Методика наставе српског језика и књижевности у више издања (прво издање 1988), *Књижевно дело у наставној пракси*, 1975, *У свету знакова: студије и предавања из методике наставе српскохрватског језика и књижевности*, 1980, *Наставни принципи и књижевне интерпретације*, 1996, *Настава писмености*, 1983, *Форме приповедања у уметничкој прози Лазе Лазаревића*, 1973. У нашем академском и школском научном и образовном простору баштина ових књига представља основ модерне наставе и учења.

У науци коју није једноставно систематизовати, Милија Николић свеобухватно је обрадио сва подручја методике, прилазећи им на методолошки нов начин. Тако, на пример, поступа са наставним принципима када их у наставу не уводи споља, како су методичари до тада чинили, већ их открива и уважава као стваралачке поступке и унутрашња

својства књижевних дела и језичких појава, а самим тим и као менталне процесе у пријему уметничких творевина и практичних исказа. У другом случају, да наведемо још један пример, појмове наставне методологије и методолошког плурализма дефинише доводећи их у везу са чињеницама да је настава књижевности и матерњег језика сложена зато што обухвата три комплементарна подручја (обавештајно, логичко и стручно), са којих се прибира и ствара уз проверу у најбољој наставној пракси.

На новим гледиштима теоријске методике коју развија Милија Николић темељи научно тумачење о савременој настави и њеној истраживачкој пракси. Редифинишући постојеће садржаје и отварајући нова поглавља методике, посебно она која се тичу статуса, рецепције и читања књижевног дела у настави и ученика као субјекта наставног процеса, као читаоца, реципијента и саствараоца, трасирао је путеве нових истраживања у методичкој науци. На синтези знања, теорија и методолошких процедура са почетка 20. века и каснијих учења у 20. веку (формализам, структурализам, феноменологија, семиотика, рецепцијска естетика, теорије читаачевог одговора на књижевно дело), отворио је поглавља нових истраживања, усмеравајући теорију и праксу стваралачке наставе књижевности.

Према тумачењу Милије Николића доминантна својства методике стваралачке и истраживачке наставе су следећа:

1. Тежиште наставе је на књижевној уметности
2. У иманентном приступу уметничком тексту најпоузданији водич је писац
3. Писац је најбољи методичар од кога и наставник треба да учи
4. Прва је порука сваке књиге – Читај ме!
5. Уметнички доживљаји су најјачи интеграциони чинилац наставе књижевности
6. Кроз јединство анализе и синтезе ваља спајати, а не раздвајати естетичке корелате који здружено делују у књижевном делу
7. Јединство анализе и синтезе подразумева примену више истраживачких гледишта, која се здружују у методолошки плурализам
8. Књижевнонаучна методологија и гледишта (естетичко, психолошко, социолошко, структуралистичко, рецепцијско, феноменолошко, импресионистичко, биографско, семиотичко, језичкостилско) усклађују се са конкретним уметничким текстом
9. Добар читалац је потенцијални стваралац (Николић 1996: 232–237).

У методичкој теорији о стваралачкој настави коју је засновао Милија Николић полазиште чини тумачење о књижевном делу као „естетички подешеној комуникацији (...) отвореној према читаоцу“, који се прихвата „као активни учесник у стваралачком чину“ (Николић 1988: 121). Предочавајући основну теоријско-методолошку оријентацију концепта стваралачке наставе као целовитог и кохерентног теоријског и практичног пројекта наставе књижевности, ово тумачење повезује се са методичким погледима и главним ставовима Милије Николића о настави књижевности. То су следећи ставови:

1. У стваралачкој настави књижевно дело је темељни предмет проучавања и књижевног образовања и васпитања. Оно је основ литерарног, језичког и уметничког укуса, извор знања и свестраног развоја личности ученика. Из естетских циљева као прворазредне сврхе наставе проистиче и свеукупна наставна, образовна и функционална сврховитост проучавања књижевне уметности.
2. У прилазу наставним садржајима о књижевној уметности узимају се у обзир научна сазнања о књижевном делу као естетском предмету који се конституише у актима свести читаоца. Стваралачка настава уважава чињеницу да се значење књижевног дела образује у односу/релацији са читаоцем, као и са другим делима у простору дате културе. Зато обрада појединачног дела укључује интеракцију читаоца и дела, као и поредбена гледишта на садржаје које чине друга дела писца, књижевног жанра, епохе, интерлитерарне заједнице, традиције и културе.
3. Дело и читалац, читање и примање књижевног дела, интеракција дела и читаоца представљају прворазредне чиниоце истраживачке и проблемске наставе књижевности.
4. Школска пракса прихвата и афирмише становиште да тумачење и деловање уметничког дела представља „подстицајност (или зрачење) од стране текста, али и диспозицију (или усвајање) од стране адресата“ (Јаус 1978: 352). У том смислу, као потецијални херменеутички инструмент тумачења у наставу се у пригодном виду уводе гледишта на хоризонт очекивања који је дат текстом и на онај који собом доноси читалац и анализира се учинак њиховог стапања у доживљавању и сазнавању дела. Прихватајући податке за рецепцију, које текст пружа, ученик у њих уноси разумевање саображено са својим књижевним знањем, искуством, животном праксом, интересовањима и ставовима. Начин како се видокруг и ставови уче-

- ника повезују са видокругом дела утиче на резултате читања и сазнавања књижевног дела у настави (Бајић 2014: 31).
5. Методолошко условљавање резултата наставне интерпретације књижевног дела нужно предвиђа већи број иманентних, књижевнонаучних и наставних метода и гледишта, чији је однос „комплементаран, кореспондирајући и условљавајући” (Бајић 1998: 63).
 6. У иманентном приступу књижевном делу најпоузданији водич је писац: његово дело (структура, стваралачки поступци, поетика) спонтано је обликовано као методична творевина „срачуната на успешнији пријем”, па се многи уметнички поступци могу користити као наставни поступци (Николић 1996: 233). Дело и писац нуде путоказе и истраживачка гледишта, а наставник и ученик служе се методологијом која је унета у дело и постала чинилац структуре и поетике текста.
 7. Истраживачка настава књижевности оспособљава ученика да у свету књижевног дела и уметничким доживљајима, осећањима и ставовима побуђеним делом нађе смернице за његово тумачење, за стваралачко актуализовање и пројектовање, активно стицање знања и развијање литерарних способности. „Читај ме!” – то је позив и порука којом се књижевно дело запућује у живот и свет читаоца. „Књига траје као обично материјално добро све док је читалац не преобрати у духовну вредност”, пише Милија Николић:

...Књижевни живот настаје и одвија се у сарадничком споју два чина, пишевог и читаоцевог. (...) Управо, литерарна рецепција као умножена завршница уметничког чина, као његов стални ток, обавезује наставу књижевности да буде стваралачка (Николић 1988: 162).

8. У стваралачкој настави ученик има улогу естетског субјекта који је ослобођен да истраживачки делује, активно стиче знања и развија литерарне способности. Ту је читање и проучавање књижевног дела подигнуто на ниво састваралачког реаговања а наставни процес усмерен на стицање одговарајућих знања и умења и развијање књижевних и читалачких компетенција ученика.¹

¹ У науци је на потврду посебног статуса и значаја читања утицало померање пажње са феномена писања/настанка текста на феномен рађања/реализације дела у свести читаоца. Од читаоца се очекује да, тако рећи, улази у књижевност, учествује у стварању онога што чита и познаје правила за која је научио/осведочио се да су подесна за читање и тумачење.

9. Према теоријама оријентисаним на читаоца (Ингарден, Изер) у структури књижевног дела постоје празна места и апелативне структуре текста која подстичу интеракцију између читаоца и текста, а заснивају се на извођењу плана читања предвиђеног од самог дела. Читалац треба да је пријемчив за сугестије које му дело пружа, да уметничку предметност доживљава у оним аспектима које дело „држи припремљене” и да је актуализује на начин како је дело показује читаоцу. Сам текст даје имплицитне подстицаје за читање: имплицитни читалац, који се повезује са структуром читаоца уписаног у тексту, представа која се препознаје из текстовне структуре, усмерава перспективу реалног читаоца. Он означава активни карактер читања који предоријентише, али не детерминише актуализацију значења. Имплицитни читалац тумачи се „као стање напрегнуто-сти” у коме стварни читалац живи када прихвати своју улогу док чита и преображава се у оно *ја* чије се веровање и навике приближавају/подударају са ауторовим (Бајић 2014: 27, 28).
10. У продуктивној настави стварају се услови да ученик у смерницама дела открива његову књижевну вредност и да следи адекватне начине читања/деловања приликом његовог тумачења. На путу кроз уметнички свет књижевног дела читалац наилази на мноштво оријентира, од наслова, преко одговарајућих назнака о мотивима, ликовима и порукама, до жанра дела, који му помажу да се креће по уметничком свету, да се у њега уживљава, да на одговарајући начин актуализује његову предметност и у машти је дорађује. Рад на књижевном делу, који нам приређује уживање у читању, претпоставља више сарадничких односа у настави, а посебно уважава артифицијелност текста, стваралачку интенцију и поступке у тексту и активности читаоца које су сугерисане текстом (Бајић 2014: 30). Са корелацијом и интеграцијом ових чинилаца повезују се појмови стваралаштва и сарадњиштва у настави.
11. Компетенције ученика у области читања, посебно емоционално и фантазијско уживљавање, живо памћење, истраживачко посматрање, критичко мишљење, књижевностно знање, естетско доживљавање, асоцирање, али и одговарајуће врсте читања и читалачких стратегија (истраживачко, критичко, стваралачко, литерарно, театролошко и друга читања књижевног дела) издвајају се као врста посебно сложених знања, умења и вештина који се усвајају и развијају током формалног учења. Оне

представљају основу стваралачког деловања ученика у настави књижевности (Бајић 2014: 31).

12. Настава књижевности свестрано утиче на развијање стваралачких потенцијала, способности и тежње за личном афирмацијом, подижући ниво аспирације до значајних животних циљева. Она омогућава сазревање и свестрани развој личности ученика. Ученик уз помоћ књижевних дела култивише свој литерарни, језички и животни сензибилитет, развија уметнички укус, усваја смисао за оригинално поступање, литерарно и уметничко стваралаштво (Николић 1996: 237).

Стваралаштво је комплексан методички и педагошки феномен, повезан са више фактора, као што су узраст и црте личности, социјални и културни обрасци, обарзовно-васпитни процеси. Оно је атрибуција сваке добре и функционалне наставе, која има за циљ да код ученика подстиче мисаоно, емоционално и фантазијско ангажовање и развија истраживачке способности, критичко мишљење, иницијативу у раду, позитивне навике, друштвене вредности и пожељно понашање. У пуној узајамности и јединству различитих облика рада и учења стваралачка настава омогућава да ученик стекне знања која су поуздана у практичном и теоријском смислу и да оствари постигнућа која му омогућавају да доживи сопствену компетентност, аутономност и актуализацију. Користећи адекватну наставну методологију Милија Николић је засновао теорију по којој је добра настава стваралачки осмишљена као активна, истраживачка и проблемска.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајић 1998:** Љ. Бајић, Књижевнонаучна и наставна методологија, *Књижевности и језик*, XLVI/1, 63-66.
- Бајић 2011:** Љ. Бајић, Доситеј Обрадовић и савремена педагогија, у: Д. Иванић (уредник), *Доситеј Обрадовић и (српска) школа*, Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 27-38.
- Бајић 2013:** Љ. Бајић, Професор др Милија Николић (1929-2013), *Књижевности и језик*, LX/1, 173-175.
- Бајић 2014:** Љ. Бајић, Читалац и текст у савременој настави књижевности, у: Љ. Бајић, В. Брборић, А. Корда Петровић, М. Павловић (уредници), *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као мајерњих, инословенских и стираних*, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 25-43.
- Вељковић Станковић 2001:** Д. Вељковић Станковић, Развој методичке мисли у Србији током друге половине XIX века, *Методика савремене наставе књижевности и српског језика*, бр. 1, 69-82.

- Иванић 2011:** Д. Иванић, Српска школа између Доситеја и Вука, у: Д. Иванић (уредник), *Доситеј Обрадовић и (српска) школа*, Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 273–282.
- Илић 1998:** П. Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси: методика наставе*, Нови Сад: Змај.
- Јаус 1978:** Х.Р. Јаус, *Естетика рецепције*, Београд: Нолит.
- Мамузић 1959:** И. Мамузић, *Прилози савременој настави мајерње језика*, Београд: Савремена школа.
- Николић 1988:** М. Николић, *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић 1996:** М. Николић, *Наставни принципи и књижевне интерпретације*, Београд: ОШ „Милош Црњански”.
- Поповић 2001:** Б. Поповић, О васпитању укуса, у: *Сабрана дела, књига IV*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 21–48.
- Тартаља 2002:** И. Тартаља, Методичка упутства Богдана Поповића студентима и наставницима књижевности, *Књижевност и језик*, XLIX/3–4, 299–307.

Лиљана Д. Байич

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПРОФЕССОРА МИЛИИ НИКОЛИЧА В МЕТОДИКЕ И ПРЕПОДАВАНИИ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

В данной статье дается краткий обзор научных традиций и наследия школы и образования в современной культуре сербов, приведших к созданию современной науки о преподавании сербского языка и литературы в XX веке. В развитии академической методики выделяется несколько этапов, в контексте которых анализируется наследие профессора Милии Николича в области теории и практики методики творческого преподавания литературы.

Ключевые слова: Милия Николич, методика, методология, преподавание, литература, творчество.